

Svenskans beskrivning 37
Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi nr 8

Svenskans beskrivning 37

Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten
Åbo 8–10 maj 2019

Redigerad av
Saara Haapamäki, Ludvig Forsman och Linda Huldén

Svenska språket vid Åbo Akademi
2020

© 2020 respektive författare

Svenskans beskrivning ISSN 1102-3619

Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi ISSN 1237-8445

ISBN 978-952-12-4021-8 (tryck)

ISBN 978-952-12-4022-5 (pdf)

Tryckt i Finland av Painosalama 2020

Utgivare: Svenska språket vid Åbo Akademi, Åbo 2020

Tankstreck i brödtext och rubriker

Förslag till en ny skiljeteckensnormering¹

Alexander Katourgi

1 Översikt

Skiljetecknens plats i den svenska språkvetenskapen är långt ifrån självklar idag. Utöver Dahls doktorsavhandling 2015 studeras skiljetecken och interpunktion endast sporadiskt, främst i mindre undersökningar som studentuppsatser. Endast inom språkvårdens skrivregelsamlingar behandlas skiljetecknen någorlunda ingående, men de normerande rekommendationerna tycks vara svåra att följa, vilket motiverar ny forskning på skiljetecknens bruk som grund för uppdaterade skrivregler.

I den här studien undersöker jag användningen av tankstreck, ett skiljetecken vars användning ofta tycks irritera läsare (jfr Sveriges Radio 2017). Tecknet avviker på flera sätt från övriga skiljetecken samtidigt som det finns många beröringspunkter, vilket gör tankstreck till ett särskilt intressant studieobjekt för att representera interpunktion i stort. Studiens syfte är att beskriva det samtida tankstrecksbruket ur i främsta rummet syntaktiskt och semantiskt perspektiv, och att ställa detta i relation till skrivreglerna i framför allt Språkrådets *Svenska skrivregler* (2017) med målet att ge ett förslag om hur en ny rekommendation skulle kunna se ut. Jag har för att möjliggöra detta gjort en kvantitativ korpusundersökning av tankstrecksbruket i ett brödtext-material, samt en kvalitativ analys av tankstrecksbruket i tidningsrubriker, vilken har kompletterats med en enkätundersökning av läsaress attityder till detsamma.

¹ Stort tack till Björn Melander, Carin Östman och två anonyma granskare för många värdefulla kommentarer.

2 Bakgrund

Inom språkvetenskapen har skiljetecken ofta setts som en *petitess* i texten (jfr Dahl 2015:217); för all del inte oviktiga, men ett inslag som ska vara så automatiserat hos en erfaren skribent att det inte behöver ges aktivt fokus i skrivprocessen. Så betraktar Løkensgard Hoel (2001:57–59) skiljetecknen utifrån sin numera klassiska texttriangel. Här ligger skiljetecken längst ner, på den mest lokala nivån, jämte stavning och referensformalia. Triangelns syfte är att flytta skribentens (och bedömarens) fokus från de lokala textnivåerna, som är lätta att fastna i, till de mer globala, som i högre grad påverkar textens övergripande kvalitet och begriplighet.

Men trots att de framställs som så automatiserade tycks skiljetecken ofta användas på sätt som avviker från gängse rekommendationer i normkällor som *Svenska skrivregler*. Imberg (2014:16–25) studerar förståelsen av semikolon med lucktest, och noterar att hennes (högutbildade) informanter påfallande ofta sätter in semikolon där det enligt skrivreglerna inte hör hemma, samtidigt som de förbiser det där det är ett lämpligt alternativ. Jensholm (2017:28–36) visar att grundskole- och gymnasieelever är osäkra på hur tecken som tankstreck, kolon och semikolon ska användas, och de få som själva anser sig vara säkra visar sig ändå inte följa skrivreglerna. Den automatisering som Løkensgard Hoel räknar med tycks alltså inte infinna sig hos alla, vare sig de går i skolan eller är högutbildade språkbrukare. I sin avhandling menar Dahl (2015:217–218) att interpunktionen knappast bara är en textens dekoration som hör hemma i slutet av skrivprocessen; hon hävdar tvärtom att den är ett viktigt inslag i textbindningen, vilken ju ligger på en mer global nivå i texttriangeln. Att interpunktionen inte är så automatiserad innebär att den måste integreras mer i undervisningen, anser Dahl, och då räcker det inte att enbart redovisa skrivregler.

Strömquist (1992:77–78) gör en historisk överblick över vad de svenska skrivreglerna sagt om skiljetecken genom åren, och generellt tycks väldigt lite ha förändrats sedan början av 1800-talet. Strömquist skriver att det alltid funnits en diskrepans mellan regler och bruk i fråga om skiljetecknen, och att bruket därför ständigt har vacklat, medan skrivreglerna gått oförändrade i brist på vetenskapligt studium. Näslund (2007:137) menar rentav att själva framställningen av skiljeteckensreglerna är det som leder till att tecknen inte uppmärksammas i större utsträckning i deskriptiv språkvetenskap.

3 Tankstreck och andra skiljetecken

Strömquist (1992, 2008) ställer upp en modell med fyra skiljeteckensfunktioner: *retorisk*, *kognitiv*, *grammatisk* och *semantisk* funktion. Denna modell

ligger till grund för min studie, men jag väljer att förtydliga systemet genom att knyta funktionerna till de språkliga nivåerna, och jag kallar dem därför för *prosodisk, pragmatisk, syntaktisk* respektive (oförändrat) *semantisk* funktion. Beskrivningarna i den fjärde upplagan av *Svenska skrivregler* (Språkrådet 2017) kan allmänt operationaliseras som syntaktiska och semantiska; här anges att olika tecken ska användas i vissa positioner i och kring satsen, eller för att ange vissa betydelsrelationer mellan avgränsat led och matrisled.

Tankstreck, däremot, beskrivs primärt som ett prosodiskt tecken med en viss pragmatisk funktion: det "kan användas för att ange paus före något oväntat" (Språkrådet 2017:214). Tecknet ska alltså dels ange paus, dels värdera informationen. De enda andra tecken som tillskrivs någon särskild förmåga att markera informationsvärde är frågetecknet och utropstecken, som kan användas inom parentes för att markera att det direkt föregående är osäkert respektive anmärkningsvärt (a.a.:198–199). Detta betraktas dock som underordnade specialfunktioner för tecknen, medan tankstreckets samspel med oväntad information i allt väsentligt framställs som en huvudfunktion.

Tankstreck verkar således skilja sig från övriga tecken på en basal nivå, men vid en närmare jämförelse av tecknens användning tycks likheterna vara fler än skillnaderna. Kolon ska enligt skrivreglerna användas "före uppräknningar, exempel, förklaringar, specificeringar och sammanfattningar" (Språkrådet 2017:209), vilket med Strömquists modell gör dess semantiska funktion särskilt utpräglad. När tankstreck inte markerar något oväntat tycks det också ha liknande funktioner, eftersom det kan användas vid "tillägg, t.ex. före en tillfogad förklaring, reservation, summering eller dylikt" (a.a.:214). Även semikolon kan knytas an till detta, och anges "ersätta sambandsord som *för, så, och, samt, men, fast* och *utan*" (a.a.:208) där *för* får sägas stå för förklaring, *så* för summering, *men, fast* och *utan* för reservation och *och* står för tillägg mer generellt. Användningsområdena för de tre skiljetecknen tycks till stor del överlappa varandra, vilket också torde innebära att tankstreck kan vara utbytbart mot kolon och semikolon. Det framstår alltså som intressant att ur ett semantiskt perspektiv jämföra tankstrecsbruket med andra skiljetecken.

När tankstreck ersätter andra skiljetecken så uppträder det naturligtvis också i samma grammatiska kontext, och de delar alltså syntaktisk funktion såväl som semantisk. Den enda syntaktiska funktion som skrivreglerna explicit tillskriver tankstreck är att det "kan användas runt parentetiska inskott" (Språkrådet 2017:214), vilket med andra ord innebär att tecknet också kan fungera på samma sätt som parentes. Iakttagelsen att tankstreck ersätter andra tecken är inte ny; i Truss & Halldingers (2005) populärvetenskapliga skiljeteckensbok skriver författarna att tankstreck kan "fungera som ersättare för alla andra skiljetecken", och de spekulerar i att tecknet därför

överanvänds ”för att det är så svårt att använda riktigt *fel*” (Truss & Halldinger 2005:198–199, kursivering i original). Uppfattningen om överanvändning anas även i *Svenska skrivregler*; tankstreck är det enda skiljetecken (förutom flera utropstecken och frågetecken i följd) för vilket Språkrådet (2017:215) funnit det nödvändigt att explicit råda läsaren till sparsam användning i en och samma mening.

Tankstreck uppfattas alltså som ett överanvänt tecken, kanske för att det gärna används av osäkra skribenter. Men överanvänt i förhållande till vad? Ur ett deskriptivt perspektiv är bruket också rättesnöret, och *Svenska skrivregler* anger bara att man inte ska använda för många tankstreck i samma mening, inte samma text. Men bruket är bara en del av kommunikationen, och om skiljetecknen fungerar satsbindande torde ett osäkert bruk också leda till oklar kommunikation. Är det möjligt att trots detta hitta någon systematik i bruket?

4 Metod och material

Den svenska språkforskningen om skiljetecken är som sagt begränsad, särskilt när preskriptiva studier gallras bort. Därför har jag för denna studie tagit fram en analysmodell för skiljetecknens semantiska och syntaktiska bruk, med stöd i Strömquists skiljeteckenstypologi samt beskrivningarna i *Svenska skrivregler*. I beskrivningarna ligger fokus på de led som skiljetecknen avgränsar, samt på deras relation till matrisledet. Med utgångspunkt i denna modell noterar jag syntaktisk form och funktion hos de av tankstreck avgränsade leden. Andra skiljetecken sägs ange semantiska relationer, och om tankstreck nu är utbytbart mot dessa tecken är det motiverat att utifrån detta operationalisera den något spretiga semantiska dimensionen. Istället för att utgå från semantiska relationer som sådana, utgår jag istället från de andra skiljetecknen och deras prototypiska relationsangivelser, vilket konkretiserar modellen. I syfte att avgränsa studien, och eftersom det är svårt att bedöma drag som pausangivelse och informationsvärdering, tittar jag inte närmare på de prosodiska och pragmatiska funktionerna i studiens kvantitativa del.

Materialet för studiens kvantitativa del är Språkbankens morgontidningskorpus *Webbnyheter 2013*. Här har jag sökt upp och kategoriserat 1 000 instanser av tankstreck i dess huvudsakliga användningsområden. Specialfunktioner som replik- och relationsangivelser har därmed räknats bort.

Korpusen består alltså av brödtext från morgontidningar. Men det tycks också finnas en uppfattning att tankstreck kanske främst missbrukas i tidningsrubriker (jfr Sveriges Radio 2017). Därför har jag också gjort en separat, kvalitativ studie av tankstrecsbruket i ett rubrikmaterial, hämtat från dagstidningarna *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet*, *Expressen* och *Nyheter24*.

Eftersom jag är intresserad av hur tankstrecsbruket faktiskt uppfattas av läsare kompletterar jag mina analyser med enkätsvar. Enkäten gick ut i två intressegrupper på Facebook: en för självutnämnda språkpoliser (*Språkpolisens högkvarter*) och en för yrkesverksamma inom tidningsbranschen (*Journalistbubblan*). Informanterna ska inte ses som representativa för befolkningen i allmänhet, men det är för mitt syfte intressant att ta del av åsikter från den minoritet som höjer rösten över något så snävt som opassande skiljeteckensbruk. De informanter som valt att dels gå med i dessa grupper, dels besvara enkäten, skulle alltså kunna ge svar som underbygger en analys av rubrikernas tankstrecsbruk, i journalisternas fall också med ett praxisnära perspektiv.

5 Tankstreck i brödtext

För den kvantitativa delstudien har jag som nämnts analyserat hur 1 000 tankstreck används i Språkbankens korpus *Webbnyheter 2013*, utifrån modellen som beskrivs i avsnitt 2 och 3. I tabell 1 redovisas undersökningens resultat. Vågrätt anges tankstreckens skiljeteckensfunktioner, alltså om tankstreck är utbytbart mot komma, parentes, kolon, semikolon eller mellanslag. Lodrätt anges den syntaktiska formen hos de led som tankstreck avgränsar.

Det hade varit tänkbart att det syntaktiska resultatet skulle ge ett närmast oändligt antal kombinationer av olika ledtyper, men som framgår finns ett tydligt mönster: i 961 fall av 1 000 avgränsar tankstreck ett led från vad som kan fungera som självständig huvudsats. Det avgränsade ledet är oftast en andra huvudsats (292 instanser), en apposition (224), en bisats (149), ett adverbial (138) eller ett sidoordnat led (93). Dessa ledtyper utgör samordnade satser, optionella konstituenten eller delar av konstituenten i matrissatsen, och gemensamt för alla är alltså att de kan lyftas ur meningen utan att matrissatsen förlorar sin huvudsatsform.

Tabell 1. Tankstreckets skiljeteckensfunktioner och syntaktisk form eller funktion hos avgränsade led. Se Katourgi 2019:41 för en mer detaljerad tabell.

		,	()	:	;	—	Alla
Huvudsats plus ...	Huvudsats	95	31	58	108	-	292
	Apposition	30	97	95	-	2	224
	Bisats	75	58	15	-	1	149
	Adverbial	60	59	6	-	13	138
	Sidoordning	54	31	3	-	5	93
	Satsekvivalent	16	1	9	-	-	26
	Övrigt	13	19	5	-	2	39
	Subtotal	343	296	191	108	23	961
Bildar huvudsats		6	2	4	-	2	14
Bildar ej sats		9	2	13	-	1	25
TOTAL		358	300	208	108	26	1000

Tankstreck fungerar i 358 fall av 1 000 på samma sätt som kommatecken, och i 300 fall motsvarar de parentes och innesluter alltså ett inskott (observera att de två tankstreck som omger inskottet har räknats som en och samma instans). Dessa båda användningar har mindre semantisk vikt, och är snarare betydelskiljande än betydelsebärande, men som skiljeteckensfunktioner kan de jämföras med de semantiskt tunga semikolon och kolon som tillsammans utgör 316 användningar i materialet. Övriga 26 tankstreck används där enkelt mellanrum är det enda tänkbara alternativet; här framhävs tankstreckets prosodiska och pragmatiska funktioner snarare än semantiska eller syntaktiska.

Principen som nästan alla tankstrecksmeningar i brödtextstudien följer är att matrissatsen skulle kunna stå självständigt från det som tankstreck avgränsar. Intressant är att de exempelmeningar som anges i *Svenska skrivregler* inte följer denna princip: "Ett febrilt sysslande med – ingenting alls. // Han önskade sig en moped och fick – en ryggsäck." (Språkrådet 2017:214.) En mer brukstypisk position för tankstrecken i dessa meningar hade varit framför prepositionsfrasen (*Ett febrilt sysslande – med ingenting alls*) respektive mellan satserna (*Han önskade sig en moped – och fick en ryggsäck*), vilket bör reflekteras i en ny rekommendation.

Sett till hela korpusen förekommer tankstreck i sina huvudfunktioner i cirka 1 mening på 36. Det innebär att en halvsidesartikel på uppskattningsvis 30–40 meningar i genomsnitt innehåller en tankstrecksmening. Tankstreck är alltså inte högfrekvent i brödtext. Men det finns alltså ändå en uppfattning om att det skulle överanvändas. Förklaringen kan vara att det är den låga

frekvensen som skänker tecknet dess effekt. Eftersom tankstreck i stort fungerar på samma sätt som något annat skiljetecken kan dess huvudsakliga funktion alltså vara att utmärka sig som en större avgränsning eller kontrast än textens andra skiljetecken. Den funktionen hänger helt på att tankstreck inte överanvänds, vilket torde medföra att ett överflödigt tankstreck sticker i ögonen mer än något annat skiljetecken.

6 Tankstreck i tidningsrubriker

Tidigare forskning framställer tidningsrubriker som en stilart som avviker från standardspråket på flera sätt (t.ex. Conon 1979:142–145). Som sådant kan rubrikspråket tyckas falla utanför språkvårdens ramar, men tidningsrubriker måste ändå betraktas som en offentlig texttyp som följer en etablerad, om än outtalad, normering. Därför menar jag att det är relevant att studera rubrikspråket i egenskap av att anses ha det kanske mest extrema tankstrecsbruket, av kritiken att döma (jfr Sveriges Radio 2017). Finns det en systematik i bruket har språkvården god anledning att ta upp den i sin rekommendation, om inte annat så av kommunikativa skäl; tydligare rekommendationer för all offentlig text leder till ett säkrare bruk och på sikt till mindre läsarrirritation.

För denna kvalitativa delstudie har jag samlat in alla tankstrecsrubriker från de tryckta upplagorna (inklusive bilagor) av *Aftonbladet*, *Expressen*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter* från den 29 januari 2019, samt alla rubriker från webbtidningen *Nyheter24*:s startsida som den såg ut kl. 18.00 den 8 mars 2019. I tabell 2 nedan jämförs antalet tankstrecsrubriker med samtliga rubriker i materialet.

Som synes förekommer tankstreck i en tolfedel av morgontidningsrubrikerna och en fjärdedel av kvällstidningsrubrikerna, vilket kan leda till att tecknet verkar överanvänt i dessa sammanhang, inte minst jämfört med brödtext där frekvensen är 1 på 36. I webbtidningen *Nyheter24* uppgår andelen tankstrecsrubriker till en dryg tredjedel.

Tabell 2. Tankstrecksrubriker den 29 januari 2019 i de tryckta upplagorna av de nationella dagstidningarna inklusive bilagor, samt den 18 mars 2019 på webbplatsen för tidningen *Nyheter24*, sorterade efter andel med tankstreck.

Tidning	Typ	Antal rubriker	Varav m. tankstreck	Andel m. tankstreck
<i>Nyheter24</i>	Webb	42	15	35,7 %
<i>Expressen</i>	Kväll	98	31	31,6 %
<i>Aftonbladet</i>	Kväll	81	13	16,0 %
<i>SvD</i>	Morgon	73	9	12,3 %
<i>DN</i>	Morgon	93	5	5,4 %
<i>Exp + AB</i>	Kväll	179	44	24,6 %
<i>SvD + DN</i>	Morgon	166	14	8,4 %
TOTAL	Alla	387	73	18,9 %

Jag har kategoriserat tankstrecken i de 73 rubrikerna efter deras övergripande textfunktion, vilket ger följande fyra användningsområden: *följd*, *förklaring*, *förtydligande* och *upprepning*. De tre första användningarna förekommer även i brödtextmaterialet, medan den sista tycks specifik för rubriker. Det är vanligt att ett tankstreck fyller flera uppgifter samtidigt, och hos alla rubriker i detta material kan man dessutom tänka sig den gemensamma femte användningen *topikalisering*. Nedan diskuterar jag användningarna med stöd i svaren på den enkät som gick ut till självutnämnda språkpoliser och yrkesverksamma journalister. Enkäten bestod av 17 rubriker valda för att representera de fyra användningarna, och för varje rubrik fick informanterna bedöma hur lämpligt tankstrecksbudet var, samt resonera om vilka andra skiljetecken som skulle passa in. Totalt besvarade 47 personer enkäten. 17 av dessa var självutnämnda språkpoliser och 30 var journalister eller hade närliggande yrken.

Tankstreck som markerar *följd* anger att det som kommer före strecket på något sätt leder fram till det som kommer efter. Rubrik (1) från *Aftonbladet* exemplifierar denna användning:

(1) Man byggde om sin bil till kopia av civil polisbil – nu åtalas han

Det som kommer efter följdtankstreck kan vara en direkt konsekvens som ovan, men ibland är det bara något som inträffar senare i tiden, utan synbar kausal relation. Denna användning påminner om tankstreckets specialfunktion att markera ett intervall, liksom *8.00–11.00* ska förstås som 'från

klockan åtta till klockan elva'. Det ligger nära till hands att jämföra användningen med semikolons och kolons funktioner, liksom i brödtextstudien, för dessa tecken anger ju också ofta kausala eller konsekutiva relationer. Tankstreck som anger följd uppfattas som ett idealiskt tankstrecsbruk av dem som besvarat min enkät.

Tankstreck som markerar *förklaring* anger att något av textpartierna kring tankstreckets förklarar eller elaborerar det andra. Rubrik (2) är hämtad från bilagan *Sportexpressen* och har räknats hit.

(2) Pengaregn över Trelleborg – storsponsor går in med 50 miljoner

Användningen motsvaras ofta av kommas eller kolons funktioner i brödtextstudien. Även denna användning uppfattar informanterna oftast som rimlig, om än med viss tveksamhet till att sådana rubriker ibland bara säger samma sak två gånger. I rubrik (2) har ju *Pengaregn* och *50 miljoner* samma referent, vilket sänker rubrikens effektivitet; det hade gått att slå ihop de två leden och utelämma tankstreckets.

När tankstreck markerar *förtydligande* innebär det att ett innehållsadverbial eller annan adverb- eller prepositionsfras avgränsas från matrisen, liksom kategorin *adverbial* i brödtextstudien. Det avgränsade ledet förtydligar således omständigheterna kring matrisen. Tankstreck framför förtydliganden verkar vara särskilt vanliga i kvällstidningarna. Rubrik (3) är hämtad från *Sportbladet*:

(3) Utskällda förslaget blir verklighet – efter 16 år

Om tankstreck vid förtydliganden kan nämnas att det irriterar många av informanterna i min enkät, särskilt dem som inte själva är journalister. De menar att tankstreckets försöker dramatisera något som sällan har eget nyhetsvärde, och att det skapar ett onödigt avbrott där det inte finns en naturlig paus i talspråket. I (3) torde själva nyheten vara att det utskällda förslaget blir verklighet, inte att det tog 16 år, menar flera informanter. Även journalistinformanterna är kritiska till just denna rubrik, men mer tillåtande av användningen generellt. De menar att tankstreckets kan hjälpa till att bryta av en mening som annars skulle blivit för lång, även om strecket helst bara ska användas när det som följer har eget nyhetsvärde.

Kommentaren om pausering tyder på att tankstreckets, som enligt Språkrådet "kan användas för att ange paus" (Språkrådet 2017:214), bara markerar redan befintliga pauser; det skapar inte nya. Detta är en rimlig följd av att tankstreck, av brödtextstudien att döma, oftast används i syntaktiska gränser. Tankstreck används ofta vid förtydliganden även i brödtext, men det

finns generellt större anledning att avgränsa förtydliganden i längre meningar än i korta rubriker. Även om journalistinformanternas menar att just detta är en fördel med tankstreck i rubriker, tycks det alltså vara något som irriterar läsare. Därtill menar många att tankstreck bara kan användas i detta sammanhang om det följande förtydligandet har ett nyhetsvärde, vilket får sägas vara subjektivt.

Den fjärde användningen, *upprepning*, är unik för rubrikmaterialiet. Här följs tankstrecket alltid av en huvudsats med tomt fundament/subjekt, vars referent är identisk med ett led i textpartiet framför tankstrecket. Det som står före tankstrecket kan ha olika form, som nominalfras, satsekvivalent eller huvudsats. Även denna konstruktion är allra vanligast i *Expressen*, som står bakom rubrik (4). Rubrik (5) kommer från *Nyheter24*, där användningen också är relativt vanlig. Konstruktionen förekommer inte alls i morgontidningarna i mitt material, något som ytterligare tyder på genrebetingade skillnader i bruket.

(4) Alexanders skada efter "Farmen"-bråket – tvingas ta av sig gipset

(5) 18-åring riskerar fängelse – delade video på terrordåd

Subjektet i huvudsatserna som följer på tankstrecken ska i båda rubrikerna förstås ha samma syftning som rubrikernas inledande ord. I (4) är detta nominalfrasens genitivattribut, och i (5) subjektet i en annan huvudsats. Konstruktionen kan alltså betraktas som en form av utbrytning, där tankstrecket står mellan utbrytningssats och utbrutet led.

Det främsta syftet med denna konstruktion är dock inte att stryka en upprepning och förkorta rubriken, utan att topikalisera tidigare känd information eller nödvändig förkunskap, och avgränsa denna från själva nyheten. Funktionen *topikalisering* motsvarar vad enkätinformanternas skriver om tankstreck framför förtydliganden, och den ses i de flesta av rubrikerna i materialet. I tidningsrubriker hamnar alltså själva nyheten sist, och det som bedöms vara relevant förkunskap först, motsvarande temarema-principen (jfr t.ex. Nyström 2001:85–88). När tankstreck används i en rubrik fungerar det alltså som avgränsare mellan tema och rema. Vanligtvis går den gränsen mellan fundamentet och verbet (a.a.:86), vilket ytterligare motiverar utelämnandet av subjekt i rubriker som (4) och (5). Det grammatiska subjektet är i princip alltid bekant sedan tidigare, och kan därför inte förekomma i efterledet, som är rubrikens rema. I stället flyttas subjektet fram till ett nytt led där det kompletteras med annan relevant förkunskap (eller omvänt: subjektet stryks eftersom det redan nämnts före huvudsatsen). Konstruktionen får betraktas som unik, och i någon mån också kännetecknande, för kvällstidningsrubriker, och som ett resultat av tema–rema-principen.

Tema-remasamspelet är förstås inte unikt för tidningsrubriker, utan beskriver hur vi strukturerar information i allt språkbruk. Tillsammans med det informanterna skriver om nyhetsvärde påminner principen om rekommendationen att det som kommer efter tankstreck ska vara oväntat. Samtidigt tyder detta på en vidare användning; tankstreck inleder inte nödvändigtvis information som är oväntad, utan snarare ny och viktig, något som gäller i både rubriker och brödtext. Tecknet är alltså inte bara informationsvärderande utan även informationsstrukturerande och anger relationen mellan gammal och ny information. Detta förklarar också varför tankstreck ibland uppfattas som missbrukat. Enkätinformanterna i denna studie är relativt överens om att tankstreck ska markera ny information, men det råder delade meningar om vilken information som faktiskt är ny, eller hur ny informationen måste vara innan tankstreck är motiverat. En informant kan tycka att ett tankstreck är perfekt använt eftersom det som följer är en drabbande nyhet, medan en annan informant kan tycka att samma tankstreck är överdrivet och haussar upp något ointressant. Den främsta anledningen till att vara sparsam med tankstreck är därför kanske inte att det annars skulle tappa sin effekt, utan att olika läsare bedömer information på olika sätt.

I journalisternas enkätsvar syns också två andra tänkbara förklaringar till att tankstreck ses som överanvänt. För det första är tankstreck lämpligt för att jämna ut rubriken grafiskt, till exempel för att den ska nå sidmarginalen eller, om rubriken sträcker sig över två rader, göra dessa lika långa. För det andra betraktas andra skiljetecken som förbjudna i rubriker, men det verkar inte finnas någon motivering till ett sådant förbud, utan det uppfattas snarare som en tyst överenskommelse än en uttalad. En följdfråga för framtida studier kan vara vad läsarna tycker om detta: är ojämna marginaler och komma-tecken i rubriker lika irriterande som olämpliga tankstreck?

7 Sammanfattning

Forskningen om skiljetecken är begränsad, vilket indirekt kan tänkas leda till ett vacklande skiljeteckensbruk som gör skribenter osäkra och läsare irriterade. Som brygga mellan de två attityderna står tankstreck: skribenter tar till det när de inte vet vilket tecken som passar bäst – vilket medför att läsare retar sig på det när det inte passar in. För att lösa dessa konflikter krävs nya och vetenskapligt underbyggda rekommendationer, med stöd i både bruk och attityd. För tankstreck skulle en rekommendation kunna se ut så här (efter Katourgi 2019:63):

Tankstreck är ett skiljetecken som framhäver en kontrast mellan det som kommer före och efter. I löpande text används tankstreck vanligtvis för att avgränsa något som bygger ut eller bryter av en fullständig mening. Tankstreck kan lägga till något i slutet eller början av meningen, eller skjuta in något mitt i, och då står inskottet mellan två tankstreck. Det som tankstreck avgränsar ska gå att lyfta bort utan att meningen blir ogrammatisk.

Liksom andra skiljetecken markerar tankstreck också en vidareutveckling av något slag, som en följd, förklaring, specificering eller sammanfattning. Oftast går det lika bra att använda komma, semikolon, kolon eller parentes i stället, så tankstreck används när det finns behov av ett särskiljande tecken. Det kan till exempel markera en större kontrast eller gräns än andra skiljetecken i samma text, vilket är särskilt användbart för att strukturera meningar som redan innehåller många andra skiljetecken.

I tidningsrubriker används tankstreck särskilt för att flytta fram artikelns huvudtema och bakgrund, och avgränsa dem från någon sorts förveckling, det vill säga det som utgör själva nyheten. Men tänk på att läsare kan ha olika uppfattning om vad som har nyhetsvärde i ett sammanhang, och att ett tankstreck före något förväntat ofta blir irriterande.

Eftersom tankstreck dessutom ersätter skiljetecken som har olika betydelser bör det användas sparsamt, så att texten inte blir svårtydd. Tankstreckets funktion att göra texten tydligare eller framhäva något bygger på att det används sällan.

Skiljetecken är inte bara ett lokalt textdrag som kan förpassas till korrekturläsningen, utan ett viktigt element i textens satsbindning. Med nya, tydligare skrivregler kan vi öka förståelsen för tecknen, vilket i sin tur stärker skriftkunnigheten, minskar läsarriritationen och – i bästa fall – gör skiljeteckensbruket så automatiserat som det ibland framställs.

Litteratur

- Conon, Lars. 1973. *Rubrikspråket på Dagens Nyheters förstasidor*. Uppsala: Humanistiska fakulteten, Uppsala universitet.
- Dahl, Alva. 2015. *I skriftens gränstrakter: Interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Imberg, Cecilia. 2014. *Semikolon – utrotningshotat eller bara missbrukat? En undersökning av semikolonanvändningen bland äldre och yngre informanter*. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
lup.lub.lu.se/student-papers/record/4461533 (hämtad 29.10.2018).
- Jensholm, Sara. 2017. – *Men jag tycker att semikolon är snyggare än kolon! Om gymnasieelevers förståelse och användning av skiljetecken*. Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet.
hdl.handle.net/2077/51997 (hämtad 17.9.2018).

- Katourgi, Alexander. 2019. *Hur lång tid behöver eftertanken? Tankstreck och interpunktion i kodifierad och faktisk norm*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-387346.
- Løkensgard Hoel, Torlaug. 2001. *Skriva och samtala: Lärande genom responsgrupper*. Lund: Studentlitteratur.
- Nyström, Catharina. 2001. *Hur hänger det ihop? En bok om textbindning*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Näslund, Shirley. 2007. Skiljetecken som stilmedel: Om bruket av komma, tankstreck och tre punkter i tio dikter av Nils Ferlin. *Språk och stil* NF 17. S. 135–151.
- Språkrådet. 2017. *Svenska skrivregler*. Ola Karlsson (red.). Stockholm: Liber.
- Strömquist, Siv. 1992. Våra skiljetecken i ett historiskt perspektiv. *Språk och stil* NF 2. S. 77–112.
- Strömquist, Siv. 2008. Skiljetecknens semantik. I: Collin, Lotta (red.): *Under språkets hud: Festskrift till Erik Andersson på 60-årsdagen*. Åbo: Åbo Akademis förlag. S. 233–240.
- Sveriges Radio. 2017. Vad gör tankstrecken i löpsedlarna? I: Rasper, Emmy (prod.): *Språket* (radioprogram) den 27 mars 2017.
sverigesradio.se/sida/avsnitt/868198 (hämtad 16.9.2018).
- Truss, Lynne & Halldinger, Eva. 2005. *Komma rätt, komma fel och komma till punkt*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.